



OLIV TA'LIMNI ISLOH QILISHNING RETROSPEKTIV KONSEPSIYALARI

Bafojeva Shohida Toyirovna

*Navoiy shahar prezident maktablari agentligi tarkibidagi
1-sonli ixtisoslashtirilgan maktab internati geografiya o'qituvchisi*

Jamiyat nihoyatda murakkab ijtimoiy organizmdir. Uning barcha taraqqiyot yo'llarini oldindan «karomat» qilib aytib berish amrimaholdir. Ijtimoiy taraqqiyot, hayot tajribalari, amaliyot endilikda o'zaro bog'langan, o'zaro munosabatda bo'lgan (korrelyativ) tushunchalarini ilgari surmokda. Binobarin uning ayrim ijtimoiy qarashlari olimlar tomondan qayta ko'rib chiqilmoqda, yangi qarash va xulosalar bilan to'ldirilmokda. Shuningdek oliy ta'lim tizimi to'g'risidagi qarashlar ham yangicha fikrlar bilan boyitilib borilmoqda.

Oliy ma'lumot yoki oliy kasb-hunar ta'limi - bu o'rta umumiy yoki kasb-hunar ta'limi ortidan kasb ta'limi darajasi. Bu fan, texnika va madaniyatning zamonaviy yutuqlaridan foydalangan holda va ijodiy rivojlantirib, kasbiy profildagi nazariy va amaliy muammolarni hal qilishga imkon beradigan tizimlashtirilgan bilimlar va amaliy ko'nikmalar to'plamini o'z ichiga oladi. "Oliy ta'lim" atamasi turli xil oliy o'quv yurtlarida iqtisodiyot, fan, texnika va madaniyat sohalari uchun yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash deb ham tushuniladi¹.

“Oliy” termini ehtimol, fransuzcha enseignement supérieur (enseignement supérieur) "oliy" - "yuqori" so'zining eskirgan ma'nosidan foydalangan holda olingan "oliy ma'lumot" degan atama ma'nosida kelgan bo'lishi mumkin². Oliy ma'lumot oliy o'quv yurtlarida - universitetlarda, akademiyalarda, institutlarda, oliy maktablarda va ba'zi kollejlarda o'zlashtiriladi³. Ba'zi mamlakatlarning o'ziga xos an'anaviy nomlari yoki ushbu nomlarning o'zgarishi mavjud.

Oliy ta'lim esa o'z navbatida o'rta ta'limga asoslangan bo'lib, o'quv faoliyatini ta'minlaydigan ixtisoslashtirilgan maydon. Buni biz yuqori darajadagi qiyinchiliklarga o'rganishga qaratilgan ixtisoslashuv deyishimiz ham mumkin. Oliy o'quv yurtiga odatda akademik ta'lim deb tushuniladigan narsalar kiradi, ammo unga

¹ Высшее образование // [Большая советская энциклопедия](#) . / гл. ред. [А. М. Прохоров](#). — 3-е изд. — М. : Советская энциклопедия, 1969—1978.

² [гипотеза: «высшее» — также и сравнительная степень: ru etymology.](#)

³ <https://ru.wikipedia.org/высшей> образование.



kasb-hunar ta'limi ham kiradi. YA'nikim, u ISCED 5 darajasini qamrab oladi (qisqa muddatli oliy ma'lumot), 6 (bakalavr darajasi yoki unga tenglashtirilgan), 7 (magistratura yoki) uning ekvivalenti) va 8 (doktorantura yoki unga tenglashtirilgan). Oliy ta'lim dasturlarining mazmuni pastki ISCED darajalariga qaraganda ancha murakkab va chuqurroqdir⁴.

Ta'limning tuzilishi va shaklini mamlakatlar misolida tahlil qiladigan bo'lsak, turli mamlakatlarda oliy ta'lim tizimi bir, ikki, uch va to'rt bosqichli tuzilishga asoslangan. Zamonaviy jamiyatlarda oliy ma'lumotli bitiruvchilar to'rt darajada - bakalavrlar, mutaxassislar, magistrlar va falsafa doktorlariga bo'linadi. O'zbekistonda qabul qilingan ikki bosqichli ta'lim tizimi bilan bo'linish bakalavrlarga (birinchi daraja), magistrarga va mutaxassislarga (ikkinchi darajaga) bo'linadi. Jahonda Oliy ma'lumotni kunduzgi, sirtqi, sirtqi (kechki) yoki bepul o'qitish shaklida (masofaviy ta'lim), shuningdek tashqi ta'lim shaklida olish mumkin. Bundan tashqari, ayrim mamlakatlarda ta'lim shakli va maqsadlariga, o'rganilayotgan fanlarning soniga, tayyorgarlik darajasi va boshqalarga qarab talabalarni "muntazam", "shartli", "maxsus", "tasodifiy", "bepul " deb ajratish mavjud. O'qish shakli, mamlakati, tizimi va profiliga qarab, oliy o'quv yurtlarida o'qish muddati 4 yildan 9 yilgacha deb belgilangan.

Qadimgi dunyoda: Ta'limning eng yuqori darajasini taqsimlash Qadimgi Sharq mamlakatlarida miloddan avvalgi ming yildan ko'proq vaqt davomida sodir bo'lgan. Keyinchalik, ushbu bosqichda yoshlar falsafa, she'riyat, shuningdek, o'sha paytda ma'lum bo'lgan tabiat qonunlarini o'rgangan, minerallar, samoviy jismlar, o'simliklar va hayvonlar haqida ma'lumot olganlar.

Miloddan avvalgi V—III asrlarda Iskandariyada ellinizm davrida yuqori turga oid maktablar yaratila boshlandi, ularda falsafa, filologiya, tibbiyot va matematika fanlarining differentsiatsiyasi bilan bog'liq holda alohida o'rganila boshlandi. Yoshlar ta'limiga katta e'tibor bergan Qadimgi Yunonistonda yuqori darajadagi ta'lim ta'minlangan. Miloddan avvalgi IV—III asrlarda ta'limning eng yuqori darajasini ta'kidlaydigan mafkurachilardan biri Aflotun (Platon) edi. U abstrakt fikrlash qobiliyatini namoyon etgan va mavzularni amaliy ma'noda emas, balki falsafiy va nazariy rejada o'rganishga qodir iqtidorli aristokrat yoshlarning (yigitlarning) ma'lum bir qismini jalb qilishni xohladi. Masalan, ushbu tizim

⁴ UIS. 2012. Xalqaro ta'limning standart tasnifi: ISCED 2011. www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-2011-yil.pdf).



bo'yicha astronomiyani amaliy maqsadlar uchun - navigatsiya uchun emas, balki Olamning cheksizligi haqida o'ylash uchun o'rganish kerak edi. Bundan tashqari, ta'limning ushbu bosqichini 30 yoshida tugatgan va o'zgacha iste'dodni namoyon etganlar davlatning hukmdoriga aylanish uchun 35 yoshga qadar o'qishni davom ettirishi mumkin deb taxmin qilingan. U miloddan avvalgi III asrda shunga o'xshash nuqtai nazarga sodiq qoldi. Grek mutafakkiri Arastu (Aristotel), uchinchi, yuqori bosqich, ta'lim jismoniy, axloqiy va aqliy yo'nalishlarning birlashuvida insonning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur deb hisob-lagan. Ilm-fanning yanada differentsiatsiyasi faqat uchinchi, yuqori bosqich, ta'limni ko'proq ajratishga yordam berdi. Biroq, zamonaviy ma'noda oliy ta'limning ta'rifi faqat o'rta asrlarda shakllandi.

O'rta asrlarda Magdalena kolleji (Oksford)da juda mashur bo'lgan. X asrdan boshlab Salerno, Pavia, Bolonya, Parij universitetlari - qiziquvchan aqllar uchun ziyoratgohlar mavjud edi. Ular qonun, lotin tili, falsafa, tibbiyot, matematikani o'rganganlar. Ingliz tilida so'zlashadigan dunyodagi eng qadimiy Oksford universiteti 1117 yil atrofida o'z ruhoniylariga ta'lim berishga qaror qilgan ingliz ruhoniylari tomonidan tashkil etilgan (kontinentallardan farqli o'laroq, ular ko'pincha savodsiz edilar). Tanlov qirollikning eng yirik shaharlaridan biri bo'lgan Oksfordga tushdi. Ammo faqatgina Genrix II davrida u haqiqiy universitet shaharchasiga aylandi. Agar vaqt o'tishi bilan yuqori jamiyat a'zolari deyarli bu yo'ldan o'tib ketishgan bo'lsa, unda o'rta asrlarda u hali ham uzoq edi. U yerda faqat ruhoniylar o'qitilgan, ular mahalliy aholidan xonalarni ijaraga olgan va ko'pincha kambag'al bo'lganlar.

XI asrda Salernoda (Italiya) birinchi oliy dunyoviy tibbiyot maktabi ochildi. XI-XII asrlarda Yevropada dunyoviy oliy maktablar vujudga keldi, ularda ta'lim va ilmiy ishlar yagona ta'lim jarayonida o'zaro bog'liq edi. Ushbu maktablarda o'qitish ham nazariy izlanishlarga, ham kuzatuv va tajribaga asoslangan edi. XII-XIII asrlarda ko'plab Yevropa mamlakatlarida (Italiya, Ispaniya, Fransiya, Angliya) birinchi universitetlar paydo bo'ldi. Ularda asosan uchta fakultet bor edi - diniy, tibbiy va yuridik. Birinchi oliy o'quv yurtlarida ta'lim 5-6 yil davom etdi. 1209 yilda Kembrij universiteti shahar aholisi va talabalar o'rtasidagi to'qnashuvdan keyin Oksford shahridan qochib ketgan bir guruh professor-o'qituvchilar va talabalar tomonidan tashkil etilgan. 1348 yilda Pragada slavyan mamlakatlaridagi birinchi universitet - Charlz universiteti ochildi.

Yangi davr ostonasida: O'rta asr oliy ma'lumoti, avvalambor, diniy dogmalarni asoslash maqsadini ko'zlagan. Faqat XIV—XVI asrlarda ilm-fan va ta'limni asta-



sekin sxolastizm⁵dan ozod qilish yuz berdi. Bunga Italiyadagi Uyg'onish davrida tibbiyot sohasidagi yirik ilmiy kashfiyotlar va yutuqlar yordam berdi. O'sha davr ilm-fanning taniqli vakillari qatorida Leonardo da Vinchi, N.Kopernik, I.Kepler, G.Galiley, R.Dekart, I.Nyuton, G.Leybnits bor edi. Sxolastik maktab ingliz faylasufi F. Bekon tomonidan keskin tanqid qilindi. Shu davrdagi gumanist yozuvchilar va o'qituvchilar - Vittorino da Feltre, Erazm Rotterdamskiy, L. Vives, F.Rable, M.Montan - katolik cherkovining ta'lim sohasini monopollashti-rishiga qarshi chiqdilar. Ular mustaqil tanqidiy fikrlashni rivojlanti-rishga asoslangan yangi o'qitish usullarini taklif qildilar.

XVII asrda matbaa ixtirosi oliy ta'lim va umuman ta'limni rivojlantirish uchun nihoyatda muhim edi. 1632 yilda Kiyevdagi birodarlik maktabi va Lavra maktabini birlashtirib, slavyan, lotin va yunon tillari, ilohiyot va "yetti liberal san'at" - grammatika, ritorika, dialektika, arifmetik, geometriya, astronomiya va musiqa kabi fanlar o'qitiladgan Kiyev-Mogilan kolleji yaratildi. Bu vaqtda eng yuqori darajaga ega bo'lgan ketma-ket qadam bosgan ta'lim tizimining qo'llab-quvvatlashi chexiyalik gumanist o'qituvchi, jamoat arbobi, aslida pedagogika fanining asoschisi Yan Amos Komenskiyning asarlarida topildi. XVII asrda ilmiy laboratoriyalar yaratila boshlandi, unda bepul ilmiy izlanishlar va o'qitish prinsipi e'lon qilindi. Shu yillarda Fransiya, Angliya, Germaniyada birinchi davlat ilmiy akademiyalari tashkil etildi va ilmiy jurnallar muntazam nashr etila boshlandi. XVII-XVIII asrlar boshlarida esa fan, texnika va navigatsiyaning rivojlanishi oliy ma'lumotli mutaxassislariga talabning oshishiga olib keladi. Masalan oliy ma'lumotli mutaxassislarni Rossiyada "xizmat odamlari" deb atashgan. 1687 yilda Moskvada birinchi oliy maktab - slavyan-yunon-lotin akademiyasi tashkil qilindi, uni L.F.Magnitskiy, V.K.Tredia-kovskiy va M.V.Lomonosovlar tugatdilar. 1724 yil 28 yanvarda (8 fevral) Sankt-Peterburg Fanlar akademiyasini va unga gimnaziya birlashtirilgan universitetni tashkil etish to'g'risida Buyuk Pyotrning farmoni chiqdi. Shunisi e'tiborga loyiqki, agar Parij Fanlar Akademiyasi Parij Universitetiga qarama-qarshi ravishda tuzilgan bo'lsa, unda Buyuk Pyotr o'limidan keyin ochilgan akademiya va universitetni uyg'un birlikda yaratishga buyruq berdi.

Mixail Lomonosov 1758 yilda Fanlar akademiyasiga ishonib topshirilgan rus oliy ta'limining shakllanishida muhim rol o'ynadi. U o'ziga xos o'quv dasturini

⁵ Схоластика-1. Черковнинг диний ақидаларини назарий асослашга қаратилган курук сафсатадан иборат ўрта асрлар фалсафасига нисбатан ишлатилган; 2. Курук сафсата, пуч илм, тажрибага асосланмаган сохта билим.



ishlab chiqdi, unda birinchi o'quv yilida "hamma ilmlar to'g'risida tasavvurga ega bo'lish uchun, har kim qaysi biri ilmga ko'proq qodirligini va xohishi borligini ko'rishi uchun" barcha ma'ruzalarga qatnashish uchun Ikkinchi yili faqat maxsus sikllar, uchinchisida esa "bitta fan bo'yicha mashq qilish" uchun talabalarni individual professorlarga biriktirish ta'minlandi. M. Lomonosovning say-harakatlari bilan 1755 yilda Moskva universiteti tashkil etildi. Birinchi professorlardan N. N. Popovskiy, A.A.Barsov va Lomonosovning boshqa talabalari bo'lgan. Bug' dvigatelining ixtirosi natijasida ishlab chiqarishdan zavod ishlab chiqarishga o'tish sodir bo'ldi. Buning ortidan sanoat inqilobi sodir bo'ldi. Bu XVIII asrning ikkinchi yarmida Angliyada, so'ngra boshqa mamlakatlarda sistematik muhandislik ta'limi bergan birinchi texnik ta'lim muassasalarining paydo bo'lishiga hissa qo'shdi. Rossiyada birinchi shunday muassasa Pyotr I tomonidan asos solingan Matematik va navigatsiya fanlari maktabi, so'ngra Sankt-Peterburgdagi A.S.Pushkinning bobosi Abram Petrovich Gannibal boshchiligidagi muhandislik maktabi bo'lgan, ammo eng qadimiysi hanuzgacha mavjud bo'lgan Rossiyadagi konchilik-texnika maktabi 1773 yilda konchilik maktabi (hozirgi Sankt-Peterburg davlat konchilik universiteti) ga asos solingan. 1804 yil 17-noyabrda Qozonda Qozon universiteti tashkil etildi. O'zining dastlabki o'n yilliklarida u ta'lim va fanning yirik markaziga aylandi. Unda bir qator ilmiy yo'nalishlar va maktablar (matematik, kimyoviy, tibbiy, lingvistik, geologik, geobotanika va boshqalar) shakllangan. Universitet, ayniqsa, ajoyib ilmiy kashfiyotlar va yutuqlar bilan faxrlanadi: evklid bo'lmagan geometriyani yaratish (N.I. Lobachevskiy), ruteniyum kimyoviy elementini kashf etish (K.Klaus), organik birikmalar tuzilishi nazariyasini yaratish (AM Butlerov)), elektron paramagnitik rezonansning kashf etilishi (E. K. Zavoyskiy), akustik paramagnitik rezonansning kashf etilishi (S. A. Altshuler) va boshqalar.

1830 yilda Moskvada Nikolay I ning farmoni bilan hunarmandchilik ta'limi muassasasi (keyinchalik Imperator oliy texnik maktabi, hozirgi N.E.Bauman nomidagi Moskva davlat texnika universiteti) tashkil etildi. Uning olimlari va o'qituvchilari - A.V. Letnikov, N.A. Shaposhnikov, P.K. Xudyakov, A.P. Sidorov, A.P. Gavrilenko, V.I. Grinevetskiy va boshqalar haqiqatan ham Rossiya ishlab chiqarish ustaxonalari va laboratoriyalarining asosi bo'lgan tizimli oliy texnik ta'lim tizimini yaratdilar. Ushbu tizim chet elda "rus tilidagi o'qitish metodikasi" deb nomlangan va xalqaro ko'rgazmalarda eng yuqori mukofotlar va sovrinlar bilan taqdirlangan (1876 yilda Filadelfiyada va 1900 yilda Parijda). 1861 yilda Massachusetts Hamdo'stligi Uilyam Berton Rojersning Massachusetts Texnologiya Instituti va Boston Tabiatshunoslik Jamiyatini (hozirgi Massachusetts Texnologiya



Instituti) tashkil etish to'g'risidagi nizomini tasdiqladi. Uilyam Berton Rojers XIX-asrning o'rtalarida jadal rivojlanayotgan ilm-fan muammolariga javob beradigan yangi klassik ta'lim shaklini yaratmoqchi edi, unga klassik ta'lim patologik jihatdan yetarli javob berishga qodir emas edi. Nizom qabul qilingandan so'ng, Rojers mablag' izlay boshladi, o'quv dasturini ishlab chiqdi va institut uchun munosib joy topdi. Rojersning rejasi, hozirda ma'lum bo'lganidek, uchta prinsipga asoslangan edi: foydali bilimlarning tarbiyaviy ahamiyati, harakatlar orqali o'rganishga bo'lgan ehtiyoj, professional va gumanitar fanlarning birlashishi. MIT laboratoriya ishlari uchun ko'rsatmalardan foydalanishga kashshoflik qildi. Uning falsafasi "manipulyatsiyada va ilm-fanning bir zumda tafsilotlarida o'rganish emas, ularni faqat amalda qo'llash mumkin, lekin ularning tushuntirishlari bilan barcha asosiy ilmiy tamoyillarni bilish va tushunishda." Bir necha oydan keyin boshlangan fuqarolar urushi tufayli MITda birinchi darslar faqat 1865 yilda Boston atrofidagi ijaraga olingan savdo uyida o'tkazildi. 1870-1880 yillarda G'arbiy Yevropa va Amerikaning ko'plab mamlakatlarida ayollar uchun oliy ma'lumot olish imkoniyatini ochishga harakat qilindi. Rossiyada bu tibbiy-jarrohlik akademiyasiga ayollarni qabul qilish, so'ngra Moskva, Qozon, Sankt-Peterburg va Kiyevda ayollar uchun yuqori kurslarni ochish orqali amalga oshirildi. Biroq, Rossiyada oktabr inqilobidan keyingina ayollar erkaklar kabi, shu jumladan oliy ma'lumot olish huquqiga ega bo'ldilar.

Jahonda universitetlar turlicha omillar asosida shakllangan. Ba'zi oliy ta'lim dargohlari siyosiy ta'sirlar va shaxsiy tashabbus asosida vujudga kelgan bo'lsa, ayrimlari iqtisodiy taraqqiyot, shaharlashish hamda ilm-fan homiylari rahnamoligida vujudga kelgan. Universitetlarning tashkil topish tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning turlicha ekanini kuzatamiz. Ilmiy adabiyotlarda dunyoda ilk vujudga kelgan universitet 855 yilda Konstantinopolda, oldindan mavjud bo'lgan o'rta asr maktablari bazasida, Vizantiya davlat arbobi Varda va Lev Matematik (faylasuf olim) tomonidan asos solingan Magnavr (Konstantinopoldagi saroy nomi) universiteti ekani keltiriladi. Konstantinopolning qulashiga qadar (1453) ushbu oliy dargohda huquq, tibbiyot, grammatika, ritorika, falsafa, diplomatiya, arifmetika, geometriya, musiqa va astronomiyadan talabalarga saboq berilgan. Universitet paleologlar (Mixail VIII Payeolog sharafiga nomlangan) davrida (1261 – 1453) cherkov qoshida qayta tashkil etilgan.



Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References)

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni Ta'lim to'g'risida. qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son farmoni.// O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida (qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.10.2020 y., 06/20/6097/1431-son).
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida (qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.11.2020 y., 07/20/4884/1484-son)
5. Basin YE.Y. Tvorchestvo i empatiya. // M. 1987, 2, S.54-66.
6. Bayluk V.V. Nauchnaya deyatel'nost' studentov: sistemniy analiz. Izdatel: INFRA-MVid izdaniya: monografiya. 2020.S.236